

**РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТУ
ВІДНОВНОГО СУДОЧИНСТВА В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Рибалка О. В.

*Черкаський факультет Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Черкаси, Україна*

В статті досліджено інститут медіації, що активно розвивається останнім часом в Україні у зв'язку з реформуванням кримінального процесуального законодавства. Також проаналізовано основні стандарти та принципи процедури примирення в кримінальному судочинстві.

Ключові слова: медіація, відновне судочинство, потерпілий, угода про примирення, медіатор.

Вступ. В сучасному вітчизняному кримінальному праві та процесі найменш дослідженою теоретично і практично залишається проблема визначення статусу потерпілого, механізму захисту його інтересів. Пояснення можна знайти в тому, що характерною рисою сучасних світових систем кримінального процесуального права, в тому числі і вітчизняного, є зосередження уваги на виконавці та його злочинному діянні – підозрюваному, обвинуваченому. Водночас такий учасник кримінально-процесуальних відносин, як потерпілий (жертва злочину), залишається на другому плані законодавчої та правозастосовної практики.

Проблема захисту кримінально-процесуальними засобами прав та законних інтересів потерпілих від злочину досліджувалася такими науковцями, як Таганцев Н. С., Тальберг Д. Г., Овчинников Б. М., Фойницький І. Я. В радянський період української державності цими питаннями займалися Адоян Ю. Д., Власенко В. Г., Дасєв В. Г., Мазалов А. Г., Понарін В. Я. та інші.

Розвитком теорії про захист прав потерпілих від злочину за допомогою кримінально-процесуальних засобів займалися українські вчені: Кучинська О. П., Малярєнко М. М., Михеєнко В. Т., Михайленко О. Р., Нор Н. В., Сибільова В. Т., Шибіко В. П., Шумило М. Є. та ін.

Використання процедур примирення в кримінальному провадженні цілком і повністю відповідає останнім світовим тенденціям. Так, Організація Об'єднаних Націй в п. 7 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою рекомендує використовувати неофіційні механізми врегулювання спорів, включаючи посередництво, арбітраж і суди звичаєвого права, або місцеву практику, задля того щоб сприяти примиренню і наданню відшкодування жертвам [1].

Виклад основного матеріалу. Чимало держав володіють розгалуженою та багаторівневою системою гарантування і захисту прав та інтересів жертв злочину, в

Україні до сьогодні не існує спеціального закону про захист прав та законних інтересів потерпілих від злочину, а чинні нормативні положення зводяться до процесуальних. Не існує і сталих стандартів поведінки правоохоронних органів з ними, фактично не існує інституту державної компенсації завданої злочином шкоди, не було з боку держави дієвих спроб сприяти проведенню процедур примирення потерпілого і злочинця, які максимально забезпечили б жертві поновлення її становища, задоволення легітимних інтересів. [2, с. 6-7]

У радянський період і протягом першого десятиліття незалежності України примирення (медіація) з потерпілим як підстава закриття кримінальної справи передбачалось тільки Кримінально-процесуальним кодексом України стосовно справ приватного обвинувачення. Ситуація кардинально змінилась в 2001 р. з прийняттям нового Кримінального кодексу України, який встановив матеріально-правову підставу звільнення від кримінальної відповідальності за примиренням.

У травні 2006 р. вийшов Указ Президента України «Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів». Одним із завдань концепції є «створення можливостей для розвитку альтернативних (позасудових) способів розв'язання спорів», а способом врегулювання спорів названа медіація – діяльність професійних посередників, які спрямовують учасників юридичного спору до компромісу і врегулювання спору самостійно.

Указ Президента України № 311/2008 від 8.04.2008 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» затвердив Концепцію реформування кримінальної юстиції України, зокрема затвердив державний курс у напрямку впровадження програм примирення між потерпілими і правопорушниками, створення системи ювенальної юстиції та служби пробації.

Важливим кроком для розвитку інституту відновного судочинства в Україні є поява в Кримінальному процесуальному кодексі від 13 квітня 2012 року такого поняття, як угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим.

Відповідно до статті 468 КПК України у кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод:

- 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим;
- 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

У ч. 1 ст. 469 КПК вказується, що Угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).

Відповідно до п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» – ініціатива про примирення повинна виходити виключно від потерпілого або підозрюваного (обвинуваченого). Саме цим особам, як найбільш зацікавленим у результатах розгляду провадження, законодавець надав право вирішувати між собою питання про закінчення процесу у спро-

щених формі за відсутності спору між ними. Примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) належить розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, з яких мотивів.

Крім того, закріплення на законодавчому рівні чіткої і детальної процедури примирення між сторонами є виконанням Україною вимог Рамкового рішення Ради ЄС «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» (2001/220/ ША від 15 березня 2001 р.), згідно з яким кожна країна-учасниця повинна намагатися сприяти медіації в кримінальних справах. Відповідно до п. 1 статті 4 даного рішення кожна країна-учасниця повинна гарантувати, що жертви будуть мати доступ з моменту їх першого контакту з правоохоронними органами будь-якими засобами, які вони вважатимуть за необхідне, та, наскільки це можливо, мовами, які зрозумілі всім, до інформації, що має відношення до захисту їх інтересів. Така інформація має бути наступною: (а) види служб або організацій, до яких вони можуть звернутися за підтримкою; (б) вид допомоги, яку вони можуть отримати; (с) куди та як вони можуть сповістити про злочин; (д) процедури, які слідують за таким сповіщенням, їх роль у зв'язку з цими процедурами;

(е) як та за яких умов вони можуть отримати захист; (ф) в якій мірі та за яких умов вони матимуть доступ до: (і) юридичної консультації; або (ii) юридичної допомоги; або (iii) будь якої іншої консультації, якщо у випадках, передбачених пунктами (і) та (ii), вони мають право її отримати; (г) вимоги, яким вони мають відповідати, щоб отримати право на компенсацію; (h) якщо вони є жителями іншої держави, будь-які спеціальні заходи, доступні для них, щоб захистити їхні інтереси [3].

Взагалі теорією та практикою сформовано підхід, що відновне судочинство включає в себе наступні ключові складові: медіація з жертвами правопорушень; проведення переговорів та конференцій; допомога жертвам правопорушень; реституція (тобто повернення сторін конфлікту у стан, що передував конфлікту); допомога суспільства при вирішенні конфлікту.

Відповідно до п. (е) ст. 1 Рамкового рішення Ради ЄС «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» (2001/220/ ША від 15 березня 2001 р.) – «медіацію в кримінальних справах» слід розуміти як пошук, до або під час кримінального судочинства, прийнятного рішення між жертвою та правопорушником за посередництва компетентної особи [3].

Медіація (від лат. mediation – посередництво) є однією з широко розповсюджених альтернатив кримінального переслідування, що сприяє його спрощенню та прискоренню поряд із попередженням, трансакцією, угодою про визнання вини, пробацією та іншими [4, с. 230].

Медіація тлумачиться як належним чином оформлена письмова угода, юридичний зміст якої полягає у засвідченні того, що винний відшкодував завдані ним збитки або усунув заподіяну шкоду, а потерпіла особа висловила своє задоволення вжитими щодо неї заходами і дала згоду на звільнення першого від кримінальної відповідальності або на настання іншого кримінально-правового наслідку [5, с. 7].

Примирення (медіація) – це досягнутий мир між особою, що вчинила злочин, та потерпілим. Тобто акт відновленого безконфліктного стану між цими особами [6, с. 9].

На відміну від традиційної системи кримінального судочинства, – підкреслюють Маляренко В. Т. і Войтюк І. А., – відновлювальне правосуддя ставить перед собою завдання умиротворення потерпілого та правопорушника, громадськості та держави. Воно зосереджує увагу на правах усіх суб'єктів на віднайдені рівноваги між ними, сприяє відновленню попереднього стану в суспільстві, що був до вчинення злочину [7, с. 42].

Для належного та повноцінного функціонування інституту медіації існують основоположні принципи, які закріплені в Рекомендації № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах. Відповідно до даного документу, основними принципами медіації є:

1. Медіація у кримінальних справах повинна мати місце тільки тоді, коли всі сторони добровільно дійшли згоди з цього приводу. Сторони також можуть відмовитися від своєї згоди на будь-якому етапі проведення медіації.
2. Будь-які обговорення під час зустрічі мають конфіденційний характер та не можуть використовуватися в майбутньому, окрім випадків, коли наявна згода сторін.
3. Медіація у кримінальних справах має бути доступним заходом.
4. Медіація у кримінальних справах має бути допустимою на будь-якій стадії правосуддя.

5. Медіація є незалежною та автономною в рамках кримінальної юстиції [8, с. 52].

На сьогодні в Україні залишається відкритим та незакріпленим законодавчо питання щодо запровадження інституту медіації як діяльності щодо сприяння сторонам конфлікту у його вирішенні та усуненні спричиненої конфліктом шкоди. За роки існування України до Верховної Ради було подано декілька законопроектів щодо нормативного врегулювання відновного судочинства в Україні, але жоден з них прийнятий не був.

Розглянемо проект Закону України «Про медіацію» 2425а-1 від 03.07.2013 внесений народними депутатами Ківаловим С. В. та Развадовським В. Й., що визначає правові засади впровадження та проведення процедури врегулювання конфліктів за взаємною згодою сторін конфлікту та за участю посередника (медіатора), визначає її принципи та порядок проведення медіації, а також статус медіатора. Він складається з 7 розділів (Загальні положення, Статус медіатора в Україні, Самоврядування медіаторів, Права та обов'язки сторін медіації розділ, Процедура медіації, Особливості медіації в окремих категоріях спорів, Прикінцеві положення, Перехідні положення).

Даний законопроект в ст. 2 визначає медіацію як позасудову процедуру врегулювання конфлікту шляхом переговорів за допомогою одного або декількох посередників (медіаторів).

Завданнями медіації є:

- 1) врегулювання конфлікту шляхом досягнення його сторонами взаємоприйнятого рішення;
- 2) усунення шкоди, завданої конфліктом;
- 3) якомога повне задоволення потреб сторін конфлікту;
- 4) зниження рівня конфліктності сторін та запобігання поновленню конфлікту;
- 5) відновлення правопорядку та злагоди в суспільстві.

Медіація проводиться за взаємною згодою сторін конфлікту на підставі принципів добровільної участі, рівності та активності сторін медіації, незалежності, нейтральності та толерантності медіатора, конфіденційності інформації щодо медіації.

Даним законопроектом передбачено застосування медіаційної угоди, яка укладається у письмовій формі, підписується сторонами, медіатором, представниками та/або законними представниками сторін (за наявності). Медіаційна угода включає спільне рішення сторін щодо врегулювання конфлікту між ними та/або зобов'язання про форму та порядок усунення шкоди, завданої конфліктом. Медіаційна угода не повинна містити положень, що ведуть до порушення правових або етичних норм. Медіаційна угода підлягає обов'язковому виконанню у визначені нею строки. У разі невиконання стороною узятих на себе медіаційною угодою зобов'язань інша сторона має право звернутися до суду в установленому законодавством порядку.

На відміну від попередніх законопроектів в даному документі врегульовано порядок співвідношення медіації та кримінального судочинства. Рекомендацією № R (99) 19 передбачає, що медіація як складова відновного правосуддя може виступати не тільки в якості альтернативи кримінальному судочинству, але й в якості додатку до нього [8].

Так, в статті 33 законопроекту вказується наступне: Медіація у кримінальному провадженні проводиться виключно уповноваженим медіатором. Слідчий, прокурор, суд або суддя надає медіатору інформацію, необхідну і достатню для проведення медіації. Медіатор попереджається про обов'язок не розголошувати відомості досудового розслідування. Медіаційна угода у кримінальному провадженні є угодою про примирення, особливості укладення якої визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України. Укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим не може тлумачитися як визнання вини підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину або кримінального проступку. Неукладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим не спричиняє правових наслідків у кримінальному провадженні.

Підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити висновок, що на сьогодні існують усі передумови для впровадження у правову систему та кримінальне судочинство України інститутів медіації та відновного судочинства. Для того щоб даний інститут запрацював необхідно прийняти закон «Про медіацію», який законодавчо закріпить поняття медіації, з'ясує хто може бути медіатором, врегулює права та обов'язки сторін даних правовідносин, закріпить механізм і наслідки укладення медіаційної угоди.

Список літератури:

1. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою : Міжнародний документ від 29.11.1985 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_114.
2. Федорчук Н. Б., Нор В. Т. Захист прав потерпілих від злочину в англо-американській правовій системі та кримінальному судочинстві України : монографія / Н. Б. Федорчук, В. Т. Нор. – К. : Правова єдність, 2009. – 192 с.
3. Про положення жертв у кримінальному судочинстві : Рамкове рішення ради Європейського Союзу від 15.03.2001 // Голос України. – 2001. – № 3.
4. Головки Л. В. Альтернативи уголовному преследованию в современном праве / Л. В. Головки. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 544 с.

5. Яценко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. М. Яценко ; Київський нац. університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 15 с.
6. Перепада О. В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Перепада ; НАН України, Інститут держави і права. – К., 2003. – 219 с.
7. Маляренко В. Т., Войтюк І. А. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні / В. Т. Маляренко, І. А. Войтюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 8 (34). – С. 34-63.
8. Про медіацію в кримінальних справах : Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам № R (99) 19 від 15.09.1999 // Відновне правосуддя в Україні : Щоквартальний бюлетень. – 2005. – № 1-2. – С. 50-53.

Рыбалка А. В. Развитие института медиации как инструмента восстановительного судопроизводства в аспекте реформирования уголовного процессуального законодательства Украины / А. В. Рыбалка // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-2. – С. 331-336.

В статті досліджено інститут медіації, який активно розвивається в останнє время в Україні в зв'язі з реформуванням уголовного процессуального законодательства. Також проаналізовані основні стандарти і принципи процедури примирення в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: медіація, восстановительное судопроизводство, потерпевший, соглашение о примирении, медиатор.

DEVELOPMENT INSTITUTE OF MEDIATION AS A TOOL IN THE CONTEXT OF RESTORATIVE JUSTICE REFORM OF CRIMINAL PROCEDURAL LAW OF UKRAINE

Rybalka O. V.

Cherkasy Department of National University «Odessa Law Academy»

It was investigated the mediation institution that is actively developed in recent years in Ukraine in connection with the reform of the criminal procedure law in this article. The basic theoretical developments in this regard and examined the national and European regulation were analyzed. The subject of these relationships is a participant in the criminal-procedural relations as a victim (victims of crime), which currently remains in the background of the legislative and law enforcement practices.

Article is relevant because use of conciliation in criminal proceedings fully complies with the latest international trends. It is open and not fixed by law issues concerning the introduction of mediation as activities to assist the parties to the conflict in its decision and eliminate the conflict caused damage nowadays in Ukraine. Over the years of Ukraine existence was submitted several draft laws on normative regulation of restorative justice to the Verkhovna Rada, none of them was not adopted. The author analyzes the basic standards and principles (mediation) conciliation in criminal proceedings, the concept of mediation, its objectives and mode of application of mediation agreements. It was determined that the mediation is understood as extrajudicial procedures resolution of the conflict through negotiations with one or more intermediaries (neurotransmitters). The tasks of mediation are: resolution of the conflict by reaching a mutually acceptable solution to his sides, eliminating damage caused by the conflict, as full satisfaction of the parties to the conflict, reducing the level of conflict parties and prevent the resumption of conflict, restore law and order and harmony in society. It also indicates that the basic principles of mediation are: voluntary agreement to use mediation confidential discussion availability conciliation, mediation admissibility at any stage of justice, independence and autonomy within the criminal justice system. In conclusion, proposed to adopt the Law «On mediation» which legally consolidate the concept of mediation, establishes the definition of a person who may be a mediator regulate the rights and obligations of these relationships, consolidate the mechanism and consequences of making mediation agreement.

Key words: mediation, restorative justice, injured person, reconciliation agreement, the mediator.